

Alvydas Noreika

Metaforos Vytauto Kavolio sociologijoje

Santrauka. *Straipsnyje aptariama metaforų reikšmė Vytauto Kavolio sociologijoje. Klausama, ar visa V. Kavolio sociologija yra poetinė, ar vis dėlto poetinės kalbos priemonės joje vaidina ribotą vaidmenį. Argumentuojama, kad poetinės priemonės vaidina ribotą vaidmenį V. Kavolio sociologijoje. Nė viename tyrime nėra taip, kad metaforos visiškai kontroliuotų mokslininko minčių raišką ir pažintinių priemonių kūrimą bei naudojimą. Teigiama, kad vienintelis būdas įveikti nepoetinius kalbos bruožus ir visą V. Kavolio sociologiją be išlygų paskelbti poetine yra tarti, kad sąvokos yra ne kas kita, kaip išplėtos metaforos ir kad net ir išplėtos jos išlaiko ryšius su savo metaforiškomis ištakomis. Taip atsiveria galimybė už bet kokių sąvokų ieškoti glūdinčių poetinių įvaizdžių. Teigiama, kad šia galimybe ir pasinaudoja Algimantas Valantiejus, paskelbdamas visą V. Kavolio sociologiją be išlygų poetine. Visus nepoetinius jos kalbos bruožus, kaip ir poetinius, galima kildinti iš dailės metaforos. Įrodinėjama, kad A. Valantiejaus siūlymas dailę laikyti pamatine V. Kavolio sociologijos metafora yra ribotas, nes poetinis įvaizdis neleidžia apimti visų V. Kavolio tyrimų ir adekvačiai įvertinti teorinių jų prielaidų įvairovės. Teigiama, kad šiuos trūkumus būtų galima įveikti išplečiant A. Valantiejaus siūlomą dailės sampratą bei pamatinėmis V. Kavolio sociologijos metaforomis pripažįstant dar tris poetinius įvaizdžius – mechanizmą, dramą ir organizmą.*

Pagrindiniai žodžiai: *Vytautas Kavolis, Algimantas Valantiejus, metaforos, sociologinė poetika, post-pozityvistinė socialinių mokslų filosofija.*

Keywords: *Vytautas Kavolis, Algimantas Valantiejus, metaphors, sociological poetics, post-positivist philosophy of social sciences.*

Reikšmingiausias Algimanto Valantiejaus indėlis į Vytauto Kavolio mokslinio palikimo tyrinėjimus – tai sociologinė ir poetinė pasitarojo interpretacija. Iki A. Valantiejaus tik probėgšmais buvo užsimenama apie Kavolio sociologijos sąlytį su poezija, o šis tyrinėtojas ėmėsi sistemingai tai atskleisti. Apibendrinamas tyrimų rezultatus jis paskelbė dvi nemenkos apimties publikacijas – „Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologijoje“

(Valantiejus 2005) ir „Vytauto Kavolio *vaizduotės sociologija*“ (Valantiejus 2011).

Aiškinant, kiek poetiškumas persmelkęs V. Kavolio sociologiją, A. Valantiejaus pozicija minėtose publikacijose nesutampa. Pirmajame straipsnyje pripažįstama, kad poetinė kalba vaidina ribotą vaidmenį V. Kavolio sociologijoje:

Iš karto derėtų įvardyti keblią, tiksliau, savi-refleksyvią, apibrėžimo problemą: *ar tinkamas ir*

kuria prasme tinkamas čia vartojamas pavadinimas – „Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologijoje“. Abejojantis kritikas tikriausiai primintų, kad Kavolio sociologinė kalba, vertinant griežtai ir formaliai, ko gero, neatitinka vartojamo termino *poetinė kalba* reikšmių. Kitaip sakant, galima pateikti nuorodų, kurios prieštarauja pasirinktam *poetikos* terminui ir verčia abejoti čia vartojamu pavadinimu. <...>

Šio abejojančio kritiko oponentas galėtų atsakyti, kad Kavolis visą gyvenimą domėjosi meno ir socialinių reiškinių sąlyčiu, dailės, literatūros, poezijos sričių ištekliais bei išraiškos galimybėmis. Todėl bent jau kai kurie jo kūrybos tarpiniai leidžia kalbėti apie poetinės pažinimo kalbos bruožus. (Valantiejus 2005; 40–41)

Antrajame straipsnyje jokių išlygų nedaroma ir poetiškumas pripažįstamas visa apimančiu ir pamatiniu V. Kavolio sociologinio mąstymo principu.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kokią iš tikrųjų vietą V. Kavolio sociologijoje užima poetinė kalba. Ar visa V. Kavolio sociologija yra poetinė, ar vis dėlto poetinės kalbos priemonės joje vaidina ribotą vaidmenį? Taip pat jame bus gilinamasi į tai, kuo remdamasis A. Valantiejus pakeitė savo poziciją dėl V. Kavolio sociologijos poetiškumo masto.

Bendrieji poetinio požiūrio sociologijoje bruožai

Siekdami atsakyti į išsikelčius klausimus pirmiausia trumpai aptarsime, kaip sociologijos poetiškumas aiškinamas socialinių mokslų filosofijoje. Šiam tikslui pasitelksime tris amerikiečių sociologus – Charlesą Wrightą Millsą (1916–1962), Robertą Nisbetą (1913–1996) ir Richardą Harvey'ų Browną (1940–2003). Tokį pasirinkimą

lėmė tai, kad C. W. Millsas vienas pirmųjų pradėjo advokatauti poetiniam požiūriui sociologijoje, o R. H. Brownas susistemino tai, kas buvo nuveikta plėtojant šį požiūrį XX a. septintą ir aštuntą dešimtmečiais. R. Nisbetas svarbus ne tik dėl teorinių išvalgų, bet ir dėl nubrėžtų paralelių tarp sociologijos ir meno raidos XIX amžiuje, amžiuje, kuris buvo lemiamas sociologijai tampant mokslu.

Poetinio požiūrio šalininkų teigimu, sociologijos giminystė poezijai skleidžiasi kalbos srityje. Sociologijos, kaip ir poezijos, pagrindą sudaro *metaforos*. Sociologija negali apsieiti be metaforų dėl pačios žmogiškojo mąstymo prigimties. R. Nisbetas rašo:

Apskritai žmogiškoji mintis beveik neįsivaizduojama be naudojimosi tam tikru laipsniu metafora. <...> Metafora nėra paprasta gramatinė priemonė, nėra tik kalbos figūra, tai yra tokia nėra paimta kaip visuma. Metafora yra pažinimo būdas – vienas seniausių, giliausiai įsišaknijusių, netgi neišvengiamų būdų, žinomų žmogiškosios sąmonės istorijoje. (Nisbet 1976; 32–33)

Jam pritaria ir R. H. Brownas tvirtindamas, kad „visas žinojimas yra metaforiškas“ (Brown 1977; 77).

Sociologijos metaforiškumas aiškinamas dvejopai. Pirma, joje gausu palyginimų, kuriais siekiama kuo suprantamiau perteikti sudėtingus teorinius dalykus bei tyrimų rezultatus. Kaip tokio metaforų vartojimo pavyzdį R. H. Brownas (ten pat; 78) pateikia šį XIX a. pabaigos–XX a. pradžios amerikiečių sociologo Roberto Ezra'os Parko pasakymą: „Mūsų didieji miestai, kaip žinoma tiems, kas juos tyrė, pilni šlamšto, daugiausia žmogiškojo...“ Šiame pasakyme

žodis, skirtas įvardyti nenaudingus dalykus, pritaikomas socialiniu požiūriu problemiškiems žmonėms. Tokio tipo palyginimus R. H. Brownas vadina *ilustruojančiomis metaforomis* (angl. *illustrative metaphors*).

Antra, metaforos sociologijoje vartojamos kaip aiškinimo modeliai. Taip vartojamas metaforas R. H. Brownas skirsto į *analogines*, *ikonines* ir *šaknines*. Analoginės metaforos (angl. *analogic metaphors*) iš esmės niekuo nesiskiria nuo iliustruojančių metaforų. „*Analoginiai* modeliai, kaip ir iliustratyvus metaforos vartojimas, paima prasminį vietą iš vieno konteksto ir naudoja jį kitame kontekste <...>“ (ten pat; 78). Analogines metaforas vartojant nieko naujo apie tiriamą objektą nesužinoma. Tiesiog kitais žodžiais persakoma tai, kas jau ir taip yra žinoma.

Ikoninės ir šakninės metaforos, kitaip nei analoginės, išplečia sociologinį žinojimą. Jų atveju geriau pažintos srities teorijos ir sąvokos taikomos mažiau ištirtinėtai sričiai aiškinti. Ši perkėlimo operacija atliekama vadovaujantis atitinkama logika. Tariama, kad pastebėti tam tikri daliniai sričių panašumai yra pakankamas pagrindas vienos srities teorines konstrukcijas naudoti aprašyti visiems kitos srities ypatumams, ne tik akivaizdiems, tai yra sutampantiems su pirmosios srities, bet ir paslėptiems, dar tik reikalaujantiems nuskaidrinimo. R. Nisbetas teigia:

Kai vieną dalyką tapatiname su kitu – vienas paprastai iš esmės geriau žinomas nei kitas, – tada mes įveikliname metaforą. „Protas yra mašina.“ „Visuomenės yra organizmai.“ „Galinga tvirtovė yra mūsų Viešpats.“ Visi šie pasakymai yra metaforinio konstravimo atvejai. (Nisbet 1976; 32–33)

Vis dėlto ikoninės ir šakninės metaforos pažintiniu požiūriu yra nelygiavertės. Ikoninės metaforos (angl. *iconic metaphors*) gali pasiūlyti tik vieną aiškinimo modelį, o šakninės metaforos (angl. *root metaphors*) – daugybę modelių. Tai, kad šakninės metaforos siūlo daugybę modelių, reiškia paprastą dalyką – jose implicitiškai glūdi daugybė menkesnio laipsnio metaforų. Kitaip sakant, jų statusas toks pats kaip *kategorijų* tradicinėje pažinimo teorijoje. R. H. Brownas rašo:

Šakninės metaforos yra prielaidų, paprastai implicitinių, apie tai, kokių rūšių daiktai sudaro pasaulį, kaip jie veikia, kaip jie sukimba tarpusavyje ir, paprastai numanomai, kaip jie gali būti pažinti, rinkiniai. Šakninės metaforos pačios savaime sudaro diskurso apie pasaulį ar kurią nors jo sritį bendriausios apimties prielaidas ar jų sistemą. (Brown 1977; 125)

Be to, šakninės metaforos suponuoja ir atitinkamas iliustratyvias metaforas.

R. H. Brownas nurodo penkias pagrindines šaknines sociologijos metaforas: *organizmą*, *mechanizmą*, *dramą*, *kalbą* ir *žaidimą*. Jo teigimu, pirmosios dvi metaforos taikomos visuomenei suvokti, o likusios trys metaforos – socialiniam elgesiui.

Visuomenės kaip organizmo sampratai būdingas holizmas, teleologinis aiškinimas ir fazinis-ciklinis vystymosi suvokimas. Holizmo atveju vadovaujamosi nuostata, kad visuomenė yra kai kas daugiau nei atskirų jos dalių suma. Žvelgiant į visuomenę teleologiškai, jai ir kiekvienai jos daliai priskiriamas tikslas (funkcija). Tariama, kad pagrindinis visuomenės tikslas – savisauga. Šiam tikslui pajungti visi atskirų visuomenės dalių tiks-

lai. Visuomenėje nėra nieko, kas kenktų jos išlikimui. Kitaip sakant, visuomenė yra darini sistema. Pasak R. H. Brown, organicistai įsitikinę, kad „visuomenės gyvenimas yra padalytas į pakopas; vėlesnių pakopų ypatybės užuomazginiu pavidalu glūdi ankstesnėse pakopose; išsiskleidimo procesas yra lėtas ir palaipsnis <...>“ (ten pat; 130–131), ir, nuo savęs galime pridurti, amžinai pasikartojantis.

Mechanizmo metafora suponuoja visuomenės supratimą, priešingą glūdinčiam organizmo metaforoje. Pirmiausia atsisakoma holizmo. Visuomenė traktuojama kaip paprasta savo sudedamųjų dalių suma. Teleologinis požiūris keičiamas priežastiniu aiškinimu. Teigiama, kad visuomenė yra priežastiniais (kauzaliniais) ryšiais susaistyta sistema. Nors, kaip ir organicizmo atveju, pripažįstamas visuomenės darnumas, elementų ryšiai suprantami kitaip. Organicistai pripažįsta abipusę veiksmų priklausomybę, o mechanisticai – vienpusę. Jie taria, kad vieni veiksniai yra nepriklausomi, o kiti priklausomi, ir pastariesiems nepripažįstama galia kaip nors veikti pirmuosius.

Dramos, kalbos ir žaidimo metaforų siūlomiems socialinės tikrovės aiškinimams bendra tai, kad elgesys juose traktuojamas kaip *socialinė sąveika*, ją suprantant kaip bet kokią veiksmą, kurį atlikdamas ar rengdamasis atlikti individas atsižvelgia į kitus individus. O skiriasi jie tuo, koks socialinės sąveikos aspektas išskiriamas kaip svarbiausias. Draminiame aiškinyje sureikšminamas savęs pateikimas kitam (vaidyba), kalbiniame – kalbinis aspektas, o naudojant

žaidimą – racionalus pasirinkimas. Savęs pateikimas kitam užčiuopiamas pasitelkus *vaidmens* konstrukciją, kalbinis aspektas – elgesį traktuojant arba kaip panašų į kalbą, arba kaip vieną iš kalbos rūšių, o racionalus pasirinkimas – remiantis ekonomine logika, kuri teigia, kad visas žmogiškasis elgesys yra ne kas kita, kaip priemonių rinkimasis tam tikriems tikslams pasiekti, vadovaujantis išlaidų ir naudos santykiu.

Kalbant apie metaforų kūrimą ir vartojimą, poetinio požiūrio šalininkai didžiausią reikšmę teikia *vaizduotei*. Pastarąją jie priešpriešina protui ir apibrėžia kaip spontanišką, iracionalų ir subjektyvų *įkvėpimą*. R. Nisbetas sako:

Žymesni mokslininkai seniai yra įsisąmoninę pamatinę kūrybinio veiksmo menę ir mokslė vienybę. Didelė ir vis dar gausėjanti literatūra liudija šį įsisąmoninimą. Tik socialiniuose moksluose ir ypač, deja, turiu pasakyti, sociologijoje, lauke, kuriame egzistuoja didžiausias skaičius vadovėlių apie „metodologiją“, tikrosios atradimo prigimties įsisąmoninimas linko atsilikti. Nesuskaičiuojami socialinių mokslų darbai demonstruoja jų autorių nepajėgumą išvelgti esminį skirtumą tarp to, kas sąlyginai gali būti pavadinta *atradimo logika* ir *pagrindimo logika*. Antroji griežtai paklūsta taisyklėms ir nurodymams, o pirmoji – ne. Nepaisant to, didžiausias iš visų nusizengimų, padarytų mūsų, yra metodologijos ar teorijos konstravimo vadovėliuose esantis tvirtinimas, ar stipri implikacija, apie tai, kad pirmoji (visiškai gyvybinga) logika gali būti sutelkta remiantis antrosios logikos taisyklėmis. Tik intelektualinis skersvėjis ir skurdas gali kilti iš tokio klaidingo tvirtinimo. (Nisbet 1976; 5)

R. Nisbeto nepasitenkinimas vaizduotės nuvertinimu sociologijoje yra simptomiškas. Jis liudija ne tik jo, bet ir kitų poetinio

požiūrio šalininkų kritišką požiūrį į XX a. ketvirtą–šestą dešimtmečiais vyravusią empirinę sociologiją, besiorientavusią teorijos bei metodologijos srityje išimtinai tik į gamtos mokslus. Kadangi empirinė sociologija gamtos mokslus suvokė neopozityvistškai, tai poetinė sociologija sykiu buvo ir nepasitenkinimo neopozityvistine mokslo filosofija išraiška. Nepatenkintuosius erzinančių empirinės sociologijos pretenzijos užurpuoti vienintelės tikros sociologijos vardą. Bene aštriausiai neigiamą nuostatą empirinės sociologijos ir neopozityvistinės mokslo filosofijos atžvilgiu išsakė C. W. Millsas (2000 [1959]; 50–75). Pasak jo, pagrindinis empirinės sociologijos, kurią jis vadina *abstrakčiuoju empirizmu*, trūkumas – tas, kad, ignoruodama istorinę ir psichologinę perspektyvą, ji nepasiekia jokių svarbių rezultatų. C. W. Millsas sako: „Kaip socialinio mokslo stilius, abstraktusis empirizmas neapibūdinamas jokiais substantyviais teiginiais ar teorijomis. Jis nesiremia jokia nauja visuomenės prigimties ar žmogaus teorija ar konkrečiais faktais apie juos“ (ten pat; 55). Pasiekti reikšmingų rezultatų, mokslininko teigimu, neleidžia pernelyg didelis empirinės sociologijos atstovų noras pamėgdžioti gamtos mokslus. Vadovaudamiesi gamtos mokslais kaip savo idealu, jie atsisako kelti klausimus, kuriuos keblu svarstyti remiantis kiekybiniais metodais.

Taigi, oponuodami empirinei sociologijai ir ją lydinčiai neopozityvistinei mokslo filosofijai, poetinio požiūrio šalininkai pabrėžė sociologijos giminingumą menui. Tačiau taip darydami jie negalėjo išvengti klausimo

apie tai, kokią vietą poetinis mąstymas užima sociologijoje. Sprendžiant šį klausimą, išsiskiria dvi pagrindinės pozicijos. Pirmąją reprezentuoja R. Nisbetas, o antrąją implikuoja R. H. Browno svarstymai.

R. Nisbetas mato tik dalinį sociologijos panašumą į meną. Pasak jo, juos vienija *atradimo logika*:

Aš vis labiau įsisąmoninau faktą, kad ne tik nėra jokie mokslo ir meno konflikto, bet kad, atvirkščiai, savo psichologinėmis ištakomis jie yra beveik identiški. Meno ir mokslo vienybė aiškiausiai egzistuoja motyvų, potraukių, ritmų ir troškimų, kurie glūdi už kūrybiškumo bet kurioje, ar tai būtų meninė, ar mokslinė, srityje, lygmeniu. (Nisbet 1976; 4)

Mokslą ir meną skiria *pagrindimo logika*: sociologijoje teiginius būtina įrodyti laikantis griežtų procedūrų, o mene – ne. Taigi R. Nisbetui sociologija balansuoja tarp meno ir mokslo.

R. H. Brownas, kaip ir R. Nisbetas, pripažįsta sociologijos ir meno skirtumą. Tačiau iš jo kuriamos pažinimo teorijos, kuri vienais atvejais įvardijama *kognityvine estetika*, o kitais – *simboliniu realizmu*, plaukia išvada, kad šis skirtumas yra neesminis ir kad sociologija savo giliausiąja esme yra poezija. R. H. Brownas rašo:

Užuot priėmę mokslą kaip visų daiktų matą – mokslinį realizmą, – mes įrodinėjame, kad nėra esminio skirtumo tarp būdo, kuriuo mokslas ir menas įgalina mus artikuliuoti pasaulį; tai yra simbolinio realizmo požiūris.

Šiame kontekste sociologija, kuri anksčiau turėjo pasirinkti tarp mokslo ir meno kaip savo modelio, dabar gali judėti anapus šios perskyros. Kaip disciplina, kuriai labiausiai rūpi struktūruotos simbolinės sistemos, estetika yra privile-

gijuota diskurso apie tokį naujai apibrėžtą elgesio mokslą kalba. (Brown 1977; 24–25)

Toks R. H. Browno požiūris į sociologijos pobūdį turėtų šokiruoti tuos sociologus, kurie savo discipliną supranta kaip mokslą, o mokslas – tai griežtai apibrėžtos sąvokos, aksiomatinė teorinių teiginių sistema, kiekybiniai ir kokybiniai metodai ir juos taikant nustatyti empiriniai teiginiai. Tad kyla klausimas, kaip R. H. Brownas dorojasi su sociologijos kaip griežto mokslo, ar bent jau siekiančio tokiu tapti, įvaizdžiu.

Į šį klausimą R. H. Brownas atsako taip: kad sociologija yra teoriniu ir metodologiniu požiūriu griežtas objektyvus mokslas, tėra konvencinės sociologijos šalininkų saviapgaulė. Jie nepajėgia arba nenori suvokti, jog sąvokos yra ne kas kita, kaip išplėtos metaforos. Net ir išplėtos jos išlaiko ryšius su savo metaforiškais ištakomis. Todėl už bet kokių sustabarėjusių sąvokų glūdi metaforos, fundamentaliausiu lygmeniu – šakninės metaforos. Iš metaforų išauga visa konvencinė mokslo praktika, ar, amerikiečių mokslo filosofo Thomaso S. Kuhno žodžiais, *normalus mokslas*.

Jokių problemų R. H. Brownui nesudaro ir matematinis sociologijos aparatas. Jis laikosi nuostatos, kad matematinė kalba sociologijoje irgi yra poetinio pobūdžio. Teoretikas rašo:

Į komandą „kalbėk aiškiai, formalizuok, dedukuok“ mes atsakome, kad dedukcinė matematika, jei ji naudojama moksliskai, taip pat yra metaforiška kai kuriose savo taikymo srityse ir kad nepastebėti šito – tai užkirsti kelią paradigminei inovacijai ir paversti metaforas mitu. (Brown 1977; 91)

Tad, naudodamas minėtus argumentus, R. H. Brownas ryžtingai nutrina ribą tarp sociologijos ir poezijos. Sociologija yra ne kas kita, kaip poezija. Kaip ir poezijoje, joje viešpatauja metaforos, iracionalus įkvėpimas, vaizduotės žaismas, subjektyvumas, grožis ir kūrybos džiaugsmas.

Išryškinę pagrindinius poetinio požiūrio bruožus, galime svarstyti, kiek jis būdingas V. Kavolio sociologijai.

Iliustruojančios ir analoginės metaforos

Kalbant apie V. Kavolio minčių dėstymo ir aiškinimo ypatybes, būtina daryti skirtumą tarp lietuvių ir anglų kalba publikuotų tekstų. Angliškai parašytuose darbuose vyrauja konvenciniam mokslui būdinga kalba – abstrakčios sąvokos ir neretai gremėzdiška sintaksė. Metaforos juose vaidina antraeilį vaidmenį. Ypač poetiškuo trūksta pirmajai monografijai *Artistic Expression – Sociological Analysis (Meninė išraiška – sociologinė analizė)* (Kavolis 1968). Į jos kalbos sunkumą atkreipė dėmesį ir kai kurie šio sociologinio traktato recenzentai:

Dr. Kavolio studija yra gerai dokumentuotas ir sumaniai išdėstytas vaizduojamojo meno sociologijos išaiškinimas. Tačiau greičiausiai studija nesulauks deramo dėmesio iš dalies dėl Kavolio stiliaus, kuris aiškiai demonstruoja švino blizgėjimą <...>. (Peacock 1969; 513);

Nesunkiai atgraso autoriaus sociologinis stilius – negyvas vėrinys abstrakčių daiktavardžių, sujungtų prielinksniais ir atsitiktiniais pasyvisios formos veiksmožodžiais. (Ziolkowski 1969; 606);

Knygos stilius taip pat mažina jos naudingumą; jo atkaklus abstraktumas atitinka pagrindinę sociologinio burbuliavimo tradiciją. To nelabai pavadinasi stiliaus silpnumu, nes čia yra kontroliuojamo ir abstraktaus akademizmo atvejis: kuo geriau parašyta, tuo prasčiau. (Lilienfeld 1971; 196)

Jiems pritaria ir lietuvių išėivijos atstovas Antanas Musteikis:

Skaitytoją vargina ir neaiškūs sakiniai. Pacituosiu vieną autoriaus stiliui charakteringą sakinį anglų kalba.

„A correlation between geomet-rism and technological advance-ment can be convincingly traced only through linked – change pro-cesses – that is, the occurrence of technological transformation and change in artistic style in close proximity“ (149 p.). Gal nesuklysiu, nuėmęs aukštą stilių, šiais paprastais žodžiais tą sakinį išversdamas: „Ryšys tarp geomet-rizmo ir technologinės kaitos gali būti įtikinamai pasekamas tik per technologijos ir meno stilių kaitą.“ (Musteikis 1971)

Lietuviškai parašytuose tekstuose abstrakčios sąvokos užleidžia vietą vaizdingiems palyginimams, o beasmenę, neretai komplikuo-tą sintaksę keičia dinamiškas dėstymas. Nevengiama minties šuolių, staigių posūkių, sušukimų, retorinių klausimų, demonstruoti asmeninius išgyvenimus ir vertinimus. Tai ypač pasakytina apie lituanistinius tyrinėjimus. Sodria poetine kalba parašyta *Žmogaus genezė* (Kavolis 1994a [1963]), *Nužemintųjų generacija* (Kavolis 1994b [1968]), *Sąmoningumo trajektorijos* (Kavolis 1994c [1986]) bei *Vyrai ir moterys lietuvių kultūroje* (Kavolis 1992). Pavyzdžiui, *Sąmoningumo trajektorijose* randame tokius pasakymus: „moralinis galvojimas įrakinamas į formas“ (1994c [1986]; 129), „priešaušrio

dialektika“ (ten pat; 133), „individualybės formos po kosminiu gaubtu“ (ten pat; 143), „ideologija ir jausmas istorijos veidrodžiuose“ (ten pat; 251), „metafizinis pasityčiojimas“ (ten pat; 275), „pasaulio srautas“ (ten pat; 288), „sąmonės archeologija“ (ten pat; 288), „mylinti lietuvybė“ (ten pat; 324), „kosminis agnosticizmas su transcendencijos potencialu“ (ten pat; 326) ir panašiai. Kaip matome, V. Kavolis turi gebėjimą į metaforų kūrimą įtraukti net „sausas“ filosofines sąvokas.

Kaip metaforos funkcionuoja V. Kavolio kalboje, rodo viena ištrauka iš *Sąmoningumo trajektorijų*. Reaguodamas į Petro Juodelio, žurnalo *Pjūvis* redaktoriaus, žodžius, sociologas rašo:

Koks bausis savo silpnybės pajutimas galvoti, kad *kiti* gali *mūsų* gyvenime „padaryti tuštumą“! Ir kodėl „mus“ Dostojevskis ir Nietzsche turėjo ištuštinti, kai kitus Vakarų Europoje jie įkvėpė rimčiausiom proto ir sąžinės pastangom? Gal lietuviai dar ir nepriklausomoje Lietuvoje saugojosi nuo savęs tikėjimo formulėmis, kurioms praradus savo magiką, šaltu driežo liežuviu kyštelėdavo dar nespėjusi susikaupti intelektualinė substancija? (ten pat; 317)

Stilistinius skirtumus tarp anglų ir lietuvių kalba parašytų tekstų lėmė keletas veiksnių. Pirma, lietuviška tematika V. Kavoli, kaip atsidavusi lietuvybės saugojimui ir puoselėjimui, emociškai jaudino labiau nei universali sociologinė problematika. Todėl, rašydamas įvairiomis lietuviškomis temomis, jis rinkosi emocijų prisodrintą kalbą.

Antra, nemažoje dalyje angliškai parašytų darbų V. Kavolis teorizuoja: kuria teorines ir metodologines priemones, reikalingas analizuojant kultūrą, asmenybę ir visuo-

menę. Teorinės ir metodologinės nuostatos plėtojamos ne intensyviai nagrinėjant pasirinktus konkrečius pavyzdžius, bet abstrakčiai, atsietai nuo konkretybių. Jos pasirodo tik tada, kai mintis jau būna nudirbusi savo darbą. Todėl abstraktus teorizavimas reikalauja ir abstrakčios kalbos.

Trečia, angliškuose darbuose V. Kavolis daugiausia remiasi ne pirminiais, bet antriniais šaltiniais, vadinasi, kitų parašytais tekstais. Kad antrinių šaltinių naudojimas varžė mokslininko raiškos laisvumą, liudija tekstų, kuriuose analizuojami pirminiai šaltiniai, stilistika. Tokiuose darbuose kalbinė raiška tampa gerokai laisvesnė nei kuriamuose pasitelkus antrinius šaltinius. Tereikia palyginti minėtą monografiją *Artistic Expression – Sociological Analysis* (Kavolis 1968) ir studiją *Histories of Selfhood, Maps of Sociability (Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai)* (Kavolis 1984), kad pamatytum, kaip tiesioginė pažintis su nagrinėjamais tekstais atpalaiduoja minčių raišką.

Galiausiai, stiliaus skirtumus lėmė ir tai, kad viena kalba V. Kavoliui buvo gimtoji, o kita ne. Retai būna, kad išmoktą kalbą būtų taip pat laisvai naudojama kaip gimtąja. Ne išimtis ir V. Kavolis. Tai, kad anglų kalba buvo negimtoji, trukdė ja spontaniškai reikšti savo mintis ir skatino rinktis beasmenišką mokslinį žodyną bei sintaksę. Būtent šis momentas paaiškina stilistinius skirtumus tarp lietuviškų ir anglišų tekstų, kuriuose svarstomos tos pačios temos. Iš tokių darbų galima paminėti kultūrinei psichologijai skirtus straipsnius lietuvių ir anglų kalbomis.

Ikoninės metaforos

Palyginti su iliustruojančiais ir analoginiais įvaizdžiais, ikoninių metaforų V. Kavolio sociologijoje yra nedaug. Ir jos, skirtingai nei pirmieji, telkiasi ne lietuvių, bet anglų kalba parašytuose tekstuose.

Didžiausias ikoninio vaizdavimosi proveržis įvyksta civilizacijų analizėje plėtojant struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos koncepcijas. Šios koncepcijos gimsta V. Kavoliui ieškant conceptualių priemonių, kuriomis remdamasis jis galėtų analizuoti įvairiose civilizacijose įsitvirtinusias pažitūras į fizinės, socialinės ir psichinės tikrovės organizaciją ir dezorganizaciją. Mokslininkas mano, kad tinkamiausias tam priemonės yra struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos sąvokos.

Struktūra – tai tikrovę sudarančių dalių sąryšių visuma. V. Kavolis rašo: „Struktūra galima laikyti paprasčiausią elementų sudarančių pastovią ar laikiną sistemą, tarpusavyo sąveikos modelį <...>“ (1998a [1979]; 170). *Energija* žymi dinaminę tikrovės pradžią – *galią* ar *jėgą*. Struktūra paaiškina statinę tikrovės rišlumą, o energija – dinaminis jos sąryšius. Mokslininkas teigia:

Bet kokio masto civilizacinės konstrukcijos paprastai apima ar implikuoja dvi kontrastingas ar glaudžiai susijusias koherentiškumo formas: „struktūrinę“ ar „architektoninę“ ir „fluidiškąją“ ar „energetinę“, „formą“ ir „jėgą“ (arba „kodą“ ir „stimulą“) – induizmo tradicijos *purusa* ir *prakti*, neokonfucianistinius *li* ir *chi*, pitagoriečių „ribą“ ir „beribį kvėpavimą“, krikščioniškuosius „įstatymą“ ir „meilę“, „organizaciją“ ir „dvasią“ ta prasme, kokias šias sąvokas vartojo Maxas Weberis savo studijoje apie moderniojo racionaliojo kapitalizmo institucionalizavimą. Pagaliau tai

perskyra tarp to, kas nejuda, ir to, kas juda, pačioje civilizacinėje konstrukcijoje. (ten pat; 157)

Tvarka yra bendresnio laipsnio sąvoka nei *struktūra* bei *energija*. Ji apibūdina ne tik statinį ir dinaminį tikrovės sąryšingumą, bet ir jų tarpusavio dermę: „tvarkos“ sąvoka gali būti suprantama kaip apibūdinanti tinkamą (ar adekvačią) struktūros ir energijos sąveiką <...>“ (Kavolis 1995a; 48). Kitaip sakant, tvarkos sampratoje išdėstyti bendrieji fizinės, socialinės ir psichinės tikrovės struktūros principai. V. Kavolis rašo:

Tikėtina, kad bet kokios vidujai nuoseklios patyrimo interpretacijos pagrinde atrasime prielaidą ar intuiciją – tikriausiai iliuziją, – kad interpretuotojas žvelgia į „tvarkingą“ universumą, reguliuojamą tam tikros rūšies visumą (ar kad atskiros jo ar jos patyrimo lauko dalys yra organizuotos į įvairių rūšių tvarkas). (ten pat; 57)

Universumo tvarkingumas reiškia jo dermę, harmoniją ir sąryšingumą.

Netvarka žymi tikrovės organizacijos nesąryšingumą ar tvarkos nebuvimą. Tikrovės disorganizacija gali būti suprantama kaip struktūros ar energijos išnykimas, jų pertrūkiai, atsirandantys dėl nekoherentiškų elementų egzistavimo ar chaotiško energijos kismo, ar struktūros ir energijos dermės nebuvimas.

Ikoninės metaforos atviru ar paslėptu pavidalu pasirodo V. Kavolio pateiktoje civilizacinių struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos sampratų klasifikacijoje. Kaip pavyzdį panagrinėkime struktūros ir tvarkos sampratų tipologijas.

Struktūros sampratų tipai išskiriami atsižvelgiant į tai, ar šiose sampratose postuluojamą struktūrą galima prilyginti *konteineriui*

(angl. *container*), *tarpininkui* (angl. *mediatorial device*), *šerdžiai* (angl. *core*) ar *sambūriui* (angl. *confluence*). Pirmuoju atveju struktūra suvokiama kaip energijos konteineris, kuris ją stabilizuoja ir nukreipia atitinkama kryptimi; antruoju – kaip tarpininkė tarp skirtingų energijos rūšių, be kurios šios negalėtų sąveikauti; trečiuoju – kaip nekintama erdvinė ar laikinė energijos srauto šerdis; ketvirtuoju – kaip energijų sąveikos pasekmė.

Tvarkos sampratas V. Kavolis klasifikuoja remdamasis tuo, ar jose apibrėžiamą tvarką galima palyginti su *privaloma gamta* (angl. *lawful nature*), *spontaniška gamta* (angl. *spontaneous nature*), *fabriku* (angl. *factory*) ar *meno kūrinium* (angl. *work of art*). Atitinkamai mokslininkas išskiria keturis universalius tvarkos sampratų tipus – *tvarką kaip privalomą gamtą*, *tvarką kaip spontanišką prigimtį*, *tvarką kaip fabriką* ir *tvarką kaip meno kūrinį*.

Tvarkos kaip privalomos prigimties sampratos pagrindą sudaro principas, kad „visa *privalo* nuolatos veikti (arba žmonių, kurie gali sąmoningai pasirinkti, atveju: visa *privalo* siekti gyventi) pagal savo rūšiai, vietai ir laikui pritingantį identifikuojamų specifikacijų rinkinį“ (Kavolis 1998b [1974]; 188). Šis principas suponuoja du svarbius dalykus. Pirma, tikrovės elementai yra susiję hierarchiniais ir dichotominiais ryšiais:

Atskirų elementų padėtis visoje struktūroje yra suvokiama arba hierarchizuojant pagal pagrindinio specifikacijų rinkinio laikymosi laipsnį, arba dichotomizuojant į tokias kategorijas kaip „teisingumas“ ir „prasižengimas“, „tyrumas“ ir „suterštumas“, „sveikas protas“ ir „beprotybė“, „tikroji sąmonė“ ir „iliuzija“. (ten pat; 188–189)

Antra, visa – kategorijos, tapatybės, charakteriai, įvykių sekos laike ir jų kryptys – yra būtina, o ne atsitiktina. Atsitiktinumai yra įmanomi, tačiau jie traktuojami kaip nenatūralūs ir baustini (pvz., gyvulių teismai viduramžių Europoje).

Savo požiūriu į tvarkos pobūdį *tvarkos kaip spontaniškos prigimties* samprata yra *tvarkos kaip privalomos prigimties* sampratos priešingybė. Vietoj būtinybės ji postuluoja atsitiktinumą. V. Kavolis sako:

Grynai spontaniškoje gamtoje nėra pamato bet kokio pobūdžio kategoriškiems sprendimams ar tikrumui dėl pokyčių krypties. Reiškiniai suvokiami <...> ne kaip savaimingos (ir šia prasme „dieviškos“) „substancijos“, bet kaip nematamai mažų dalelių atsitiktiniai junginiai ar viena į kitą prasiskverbianti „jėgos“ ar „srautai“ <...>. (ten pat; 190)

Spontaniškos gamtos sampratoje nėra vietos ir privalomoms elgesio taisyklėms. Jos pakeičiamos neturinčiais pastovios reikšmės natūraliais polinkiais ar tikimybėmis. Nesant privalomų elgesio taisyklių nelieka pagrindo, kuriuo remiantis būtų galima tikrovės elementus hierarchizuoti ir dichotomizuoti.

Tvarkos kaip fabriko sampratos atveju tikrovei – tiek gamtinei, tiek žmogiškajai – nepripažįstama jokia savaiminė vertė. Ji traktuojama grynai instrumentiškai – kaip žaliava. Kad tikrovė įgytų produkto pavidažą, žmonės privalo kurti žaliavai perdirbti reikalingas struktūras ir jas nuolat tobulinti. Pats struktūrų konstravimas taip pat suprantamas instrumentiškai. Kuriant ir tobulinant struktūras galioja vienintelis kriterijus – efektyvumas. Struktūros turi

būti tokios, kad mažiausiomis sąnaudomis ir per trumpiausią laiką leistų pasiekti norimą rezultatą. V. Kavolis pabrėžia tvarkos kaip fabriko samprata grindžiamos veiklos destruktivumą:

Kai socialinė veikla orientuota į simbolinę fabriko schemą, ji turi milžinišką galimybę pasiekti užsibrėžtų rezultatų (nesvarbu, ar tai būtų sportinės ar karinės pergalės, kapitalistinis perteklius ar revoliucinis visuomenės pertvarkymas). Bet ji tai pasiekia platesnio gamtinio, socialinio ir moralinio konteksto, kuriame vyksta pageidaujami pokyčiai, sunaikinimo kaina. Fabriko logika sunaikina ar paverčia neaktualių veiklos kontekstą – priešingai abiem „gamtos“ tvarkos tipams, kurie reikalauja, kad veiksmas vyktų didesniame, o galiausiai universaliame kontekste. (ten pat; 197)

Tvarkos kaip meno kūrinio samprata remiasi trimis prielaidomis. Pirma, žmonės gali sukurti emociškai patenkinančias struktūras. Ne visos sukurtos struktūros kelia pasitenkinimą, bet tik tos, kurios yra adekvačios jas sukūrusių žmonių patirčiai. Šiuo požiūriu tvarkos kaip meno kūrinio samprata yra tvarkos kaip fabriko sampratos priešingybė. Pirmoji yra humaniška, o antroji dehumanizuojanti. Tvarkos kaip fabriko sampratoje neteikiama jokia reikšmė emociniam pasitenkinimui. Struktūros turi būti ne adekvačios žmonių patirčiai, bet efektyvios. Antra, žmonės gali atpažinti ir prisiimti įsipareigojimus, kuriuos vykdyti reikalauja jų pačių sukurtos struktūros. Emocinis pasitenkinimas neišnyksta ir vykdamas įsipareigojimus. Elgdamiesi taip, kaip to reikalauja jų sukurtos struktūros, žmonės patiria emocinį pasitenkinimą. Galiausiai, nors meno logika yra partikuliarizuojanti,

struktūros kaip meno kūriniai nėra partikuliarus pobūdžio. V. Kavolis sako:

Kai žmonės suvokia ir adekvačiai išreiškia reikalavimus to, ką jie kuria, jų kūriniai (kurie gali būti jų tradicijos ar jų gyvenimo būdas) nėra arbitriški, nesiriboja jų ego (ar etnocentriškomis) kelionėmis, neturinčiomis visuotinės reikšmės ar vertės. Būtent šis nuodugnus beatskleidžiančios savo kūrinių „prigimties“ reikalavimų supratimas ir kuo tobulesnis jų – o ne savojo „aš“ – patenkinimas įsikūnija ir išlieka kūrinuose kaip glaudžiausias priartėjimas prie žmonių sukurtų „amžinųjų“ ir „bendražmogiškų“ vertybių. (ten pat; 203)

Kaip minėta, kad du dalykai būtų palyginti ir vienas, žinomesnis, panaudotas kitam, mažiau žinomam, aiškinti, turi būti pastebėtas jų panašumas. Kaip ši taisyklė veikia V. Kavoliui klasifikuojant tvarkos sampratas? Matome, kad privalomos prigimties, spontaniškos gamtos, meno kūrinio ir fabriko sąvokos gretinamos su tvarkos sąvoka remiantis trimis panašumų poromis: *natūralumas* vs *artefaktiškumas*, *privalomumas* vs *spontaniškumas* ir *efektyvumas* vs *emocinis pasitenkinimas*. Pirmoji pora leidžia diferencijuoti „gamtinės“ ir „žmogiškąsias“ tvarkos sampratas, o likusios dvi – pastarąsias į dar du pogrupius.

Šakninės metaforos

Civilizacijų analizėje V. Kavolis atvirai vartoja vieną metaforą, kuri gali pretenduoti į šakninės metaforos statusą. Ši metafora yra *tekstas*. *Tekstas* naudojamas conceptualizuoti civilizaciją, jos sudedamąsias dalis, civilizacijos organizaciją ir dinamiką. Šiuo požiūriu išsiskiria 1985 m. pasirodęs straipsnis „Civilizacijų analizė kaip kultūros sociologija“

(orig. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*) (Kavolis 1985). Jame, be *teksto*, pasirodo ir kitos jam giminingos metaforos: *abstraktus tekstas*, *praktinis tekstas*, *gelminiai lygmenys*, *iškraipymams besipriešinantis teksto branduolys* (angl. *deformation-resisting core of the text*), *suvokimas* ir *vertimas*.

Teksto metafora neginčijamai liudija, kad praeitame poskyryje minėtos ikoninės metaforos nebuvo joks atsitiktinumas ir kad kurdamas civilizacijų teoriją V. Kavolis plačiai taiko poetinį požiūrį. Todėl civilizacijų analizė gali būti statoma šalia lituanistinių studijų. Tik apie pastarųjų poetiškumą byloja minčių raiška, o apie pirmosios – pažintinių priemonių konstravimas. Kiti tyrimų laukai savo poetiškumo laipsniu gerokai nusileidžia lituanistinėms studijoms ir civilizacijų analizei.

Nevienoda poetinio požiūrio raiška skirtinguose tyrimų laukuose iš pradžių sulauko A. Valantiejų nuo tokio požiūrio paskelbimo visa apimančiu V. Kavolio sociologijos principu. Tačiau vėliau jis nusprendžia pasinaudoti sociologinės poetikos teikiama teorinėmis galimybėmis, leidžiančiomis ir į abstrakčią, nevaizdingą mokslinę kalbą pažvelgti kaip į poetinės vaizduotės kūrinį. Kaip minėta, tokias galimybes tokie poetizuojantys teoretikai kaip R. H. Brownas atveria tardami, kad sąvokos yra ne kas kita, kaip išplėtotos metaforos. Esą, kad tą suprastum, būtina atsekti metaforines sustabarėjusių sąvokų ištakas ir atrasti už jų glūdinčias metaforas.

Ieškodamas metaforinių visos V. Kavolio sociologijos ištakų A. Valantiejus nusitaiko į patį fundamentaliausią metaforikos lyg-

menį – šaknines metaforas. Jis teigia, kad šios – tiek su savo poetiniais, tiek nepoetinėmis bruožais – plaukia iš vienos vienintelės šakninės metaforos – *dailės* įvaizdžio.

Iš įvairiausių dailės sampratų, A. Valantiejaus įsitikinimu, tinkamiausia kandidatė į pamatinę V. Kavolio sociologijos metaforą yra ta, kuria vadovavosi abstrakčiojo ekspresionizmo atstovai:

Darytina prielaida, kad ankstyvas domėjimasis *abstrakčiojo ekspresionizmo* kryptimi, kurią drauge su kitomis modernizmo formomis nuo 1936-ųjų plėtojo Amerikos abstrakčiųjų menininkų AAA sąjūdis, artikuliuojo ir meninę, ir konceptualią *abstrakcijos* idėją, darė mažų mažiausiai stilistinį poveikį kavoliškai *formų ir socialinių jėgų santykio* sociologijai, o kartu ir *abstraktaus mąstymo* komponentams, būdingiems *civilizacinės analizės* metodui, jungiančiam mokslinę ir meninę puses. Sistemingas paskirų šio stiliaus komponentų plėtojimas yra reikšmingas ne tik ankstyvuojų, bet ir paskesniais laikotarpiais: konceptualiai sintetinti *dvių abstrakčiausių XX amžiaus* sociologų – Talcotto Parsonso ir Pitirimo Sorokino – koncepcijas padeda kognityvinė vaizduotės sociologija, o kryptingai orientuotas savitų spalvinių įspūdžių ir ekspresyvių stiliaus bruožų struktūrizavimas suteikia analogiškų – abstrakčių ir, stiliaus požiūriu, minimalistinių, ypač angliškai rašytuose tekstuose, – bruožų kavoliško samprotavimo lygmenims. (Valantiejus 2011; 88–89)

Už pastraipos tą pačią mintį, tik koncentruotu ir sustiprintu pavidalu, mokslininkas dar kartą pakartoja: „Kryptingai orientuotas ir prasmingai, energingai pajaustas Kavolio susidūrimas su abstrakčiuoju ekspresionizmu, tikėtina, yra svarbus jam abstrakčiai apmąstant ir stilistiškai artikuliuojant metaforišką analogijas tarp dailės ir sociologijos“ (ten pat; 89).

Kad lietuvių išeivių sociologo mąstymą valdo abstrakčioji ekspresionistinė dailės samprata, tyrinėtojo įsitikinimu, akivaizdžiausiai liudija du dalykai. Pirma, kaip ir abstrakčiajame ekspresionizme, Kavolio sociologijoje koncentruojamasi ne į kultūros simbolizmo *turinį*, bet *formą*, ar *formalųjį kultūros aspektą*. Šis jos bruožas A. Valantiejaus įvardijamas *analitiniu ekspresionizmu*. Antra, iškalbingas, tyrinėtojo požiūriu, ir Kavolio lakoniškas minčių dėstymo būdas, kurį įvardija *analitiniu minimalizmu*.

Įdomu, kad A. Valantiejus ignoruoja kavoliškąją *teksto* metaforą ir nesvarsto, ar įmanoma jos galiojimą išplėsti už civilizacijų analizės ribų į kitus tyrimų laukus. Todėl kyla klausimas, koks yra *dailės* santykis su *tekstu*. Ar šis gali būti traktuojamas kaip pirmosios vedinys?

Kaip ir *dailės* atveju, kavoliškojoje *teksto* sampratoje akcentuojami struktūriniai ryšiai:

Išvada, kurią galima padaryti iš civilizacijos tyrinėjimų apie jų analizės objektą turinio, yra ta, kad čia turima mintyje *istorinis tekstas* – ne savitas literatūros kūrinys, tačiau bendrasis tekstas, simbolinis esminių civilizacijos komponentų struktūrinimas. <...> Tekstas – tai visapusiškai išplėtota, pati savaime savarankiška forma, gebanti aprėpti specifinio patyrimo srauto reikšmes. (Kavolis 1998c [1985]; 12)

Skirtumas tik toks, kad struktūriniai ryšiai suprantami kiek kitaip nei abstrakčiojoje ekspresionistinėje dailės sampratoje. Šioje struktūriniai ryšiai tapatinami su *meninės išraiškos formomis*, kurios sudaro tai, kas menotyroje vadinama *stiliumi*, o *teksto* sampratoje turimi mintyje ryšiai, viena vertus, tarp

prasmių ir, antra vertus, tarp atskirų patirties elementų.

Vis dėlto minėtas skirtumas neužkerta kelio traktuoti *tekstą* kaip *dailės* projekciją. Galima tarti, kaip ir siūlo A. Valantiejus, kad vaizduojamasis menas V. Kavoliui buvo kaip modelis mąstant apie civilizaciją, jos organizaciją bei dinamiką. Tokią prielaidą daro įtikinamą tai, kad pats lietuvių išeivių sociologas civilizacijas atvirai lygina su meno kūriniais:

Individualistinė vakarietiško estetikos teorijų orientacija neleido tinkamai pripažinti, kad visos tikros tradicijos **ir ištisos civilizacijos** [*paryškinata – A. Nj*] yra kolektyviniai meno kūriniai ir kad, išskyrus dar neužbaigtą gyvuojančių tradicijų struktūrą, bendriausias individualių meno kūrinių savybes galima įžvelgti ir kolektyviniuose kūriniuose. Pastarieji skiriasi tuo, kad išreiškia ne individualų laikiną, o istoriškai tęstinį bendruomeninį patyrimą ir todėl suponuoja patyrimo bendruomenių egzistavimą. Šia prasme „meninės“ yra ne tik „meno“ kūrimo tradicijos, bet visos tradicijos apskritai. (Kavolis 1998b [1974]; 204)

Kad ir kaip ten būtų, požiūris į *tekstą* kaip *dailės* vedinį neišsklaido visų abejonių dėl pastarosios tinkamumo būti pamatine visos V. Kavolio sociologijos metafora. Toliau abejoti verčia tai, kad, nepaisant ypatingo dėmesio formalistiniam kultūros aspektui, V. Kavolio sociologijoje nelieka užmirštas ir jos turinys.

Neformalistiniu žvilgsniu V. Kavolis žvelgia į Vinco Kudirkos gyvenimą ir asmenybę (Kavolis 1994a [1963]), Algimanto Mackaus ir Liūnės Sutemos poeziją (Kavolis 1994 [1968]) bei lietuvių sąmoningumo istoriją (Kavolis 1994c [1986]; 1994d

[1991]). Kultūrinėje psichologijoje analizuojamos revoliucijos metaforos (Kavolis 1995b [1969]), revizionistinė etika (Kavolis 1995c [1971]) ir avangardinio meno turinys (Kavolis 1995d [1970]), o literatūros sociologijoje – įvaizdžiai (Kavolis 1970) ir prasminiai elementai, sudarantys giluminę literatūros kūrinių struktūrą (Kavolis 1972; 1973; 1989; 1994e [1992]). Į turinį žvilgtelėjama net ir vaizduojamojo meno sociologijoje, bene formalistiškiausiam tyrimų lauke. V. Kavolis aiškina, kokią psichosocialinę prasmę turi įvairūs vaizduojamojo meno turinį sudarantys vaizdiniai (1964a; 1964b; 1965a). Galiausiai ir civilizacijų analizėje, kurioje pabrėžiama formaliojo kultūros aspekto reikšmė, nėra požymių, kad prasmių tyrimai būtų pasmerkti visiškai išnykti. Šių tyrimų išlikimą visų pirma užtikrina mažiausio analizės vieneto – *simbolinės konstrukcijos* (angl. *symbolic design*) – samprata: „Kalbėdamas apie *simbolinę konstrukciją*, turiu omeny reikšmių, pojūčių ir emocijų niuansų struktūrinį išsidėstymą, objektyvuotą kultūros dokumente – mite, meno kūrinyje ar filosofinėje sistemoje“ (Kavolis 1998d [1979]; 215). Iš šios sampratos plaukia išvada, kad prasmės yra reikšminga civilizacijos dalis ir kad, siekiant visapusiškai pažinti civilizacijos organizaciją bei dinamiką, jas taip pat būtina analizuoti. Priešingu atveju kaip paaikškinti, kodėl V. Kavolis sudaro struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos sampratų tipologijas?

Būtina pažymėti, jog gilinantis į V. Kavolio kultūros turinio tyrimų ypatybes paaikškėja, kad metaforos jo sociologijoje

figūruoja ne tik kaip minčių reiškimo, iliustravimo, aiškinimo ar pažinimo priemonės, bet ir kaip analizės objektas. Šiuo atveju metaforos priešpriešinamos prasiminiams dariniams, plėtojamiems profesionalių kūrėjų plunksnai priklausančiuose teoriniuose tekstuose. Metaforos V. Kavolio akiratyje atsiduria neatsitiktinai. Savo pasirinkimą sociologas argumentuoja dvejopai. Pirmą, metaforos yra informatyvesnės nei sąvokos. Turėdamas mintyje civilizacinius maištingo elgesio modelius, V. Kavolis rašo:

Įdomiau ir analitiniu požiūriu naudingiau prieiti prie blogio sąvokos pasitelkus ne apibrėžtas normatyvines formuluotes, o mitologiją ir literatūrinę tradicijas, kur blogis išnyra visu savo „kūnu ir krauju“ (ar bent jau mitologiniu literatūriniu kūnu ir krauju). Pranašumas tas, kad bent jau istorinių civilizacijų mitologija ir literatūra aprėpia ne tik normatyvinius principus, bet ir visų pirma: 1) sąmonės modelius, padedančius suvokti tam tikrą žmogaus elgesio tipą, 2) psichologines teorijas, atskleidžiančias, kaip ir kokiomis priemonėmis tam tikra kultūrinė tradicija konstruoja psichologines teorijas, ir 3) nuorodas į sociologinę sanklodą, kurioje arba a) suponuojamas mite aprašytas elgesio tipas, arba b) generuojamas (ar darosi populiarus) tam tikras psichologinis jo kilmės ir apraiškų paaiškinimas. (ten pat; 216–217)

Antra, metaforos sudaro į civilizacijos sudėtį įeinančių mažesnio masto kultūrų branduolį:

Atidžiau susipažinę su kultūros istorijomis, pastebime, kad individai kuria savasties, kitų, gamtos, laiko metamorfozių ir transcendentalios esaties įvaizdžius, kurie skleidžiasi jų kultūriniame kontekste rezonuodami vieni su kitais, tačiau anaip tol netampa visiškai tapatūs kitų kultūrų atstovų sukurtiems įvaizdžiams – jiems savastingomis visuomeninio gyvenimo sąlygomis ir jų laikais. Kultūros esmė lemia aktyviai besisklei-

džiančių vaizdinių formų turtingumas, o šie vaizdiniai susitelkia ar yra darniai susisteminiami į įvairius ilgiau ar trumpiau išsilaikančius sutelkties centrus ar laikinas sutelkties sritis.

Kultūros gyvybingumą lemia šių sutelkties centrų tarpusavio santykiavimas ar rezonavimas. Nederėtų manyti, kad šis procesas vyksta (ar bent užsimezga) tik viešame teoriniame diskurse, kurio dėka visuomenė kaip visuma formuoja savęs pažinimą. (Kavolis 2001 [1995]; 99)

Be to, tarp analizės objektų metaforos atsiduria ir dėl to, kad, spręsdamas, kokius kultūros kūrinius analizuoti, V. Kavolis teikia pirmenybę meno darbams, įprastai metaforų terpei.

Be abejo, A. Valantiejaus požiūrį į pamatinę V. Kavolio sociologijos metaforą reikėtų nedaug pakoreguoti, kad jis apimtų ir išeiivijos sociologo vykdytus ar planuotus vykdyti kultūros turinio tyrimus. Tereikėtų tyrinėtojo pasirinktą *dailės* sampratą išplėsti taip, kad ji apimtų ne tik formą, bet ir turinį.

Bet kuriuo atveju vienos vienintelės visą V. Kavolio sociologiją grindžiančios metaforos ieškojimas yra ne be trūkumų. Ydingas tuo, kad neleidžia adekvačiai įvertinti pastarosios teorinės ir metodologinės įvairovės. Mat savo tyrimuose lietuvių išeiivijų sociologas vadovaujasi trimis skirtingais požiūriais – froidistiniu, egzistencialistiniu ir neofroidistiniu aiškinimu. Pirmuoju yra paremta Vinco Kudirkos biografija, antruoju – egzilio pasaulėjautos tyrimai, o trečiuoju – visi likę darbai. Todėl, kad būtų ne tik užčiuopta V. Kavolio sociologijos vienovė, bet ir išsaugota įvairovė, pamatinėmis jos metaforomis, be *dailės*, reikėtų pripažinti dar tris poetinius įvaizdžius – *mechanizmą*, *dramą* ir *organizmą*. Iš pirmojo įvaizdžio

būtų galima kildinti froidistinį požiūrį, iš antrojo – egzistencialistinį, o iš trečiojo – neofroidistinį¹. Pakoreguota valantiejiškoji *dailės* metafora apimtų tik tuos dalykus, kurie yra bendri šiems trimis požiūriams: pavyzdžiui, kavoliškąją kultūros organizacijos bei kultūros prigimties supratimą ar prielaidą, kad kultūra įkūnija socialinėms grupėms būdingas emocines nuostatas, nukreiptas į jų socialinę bei kultūrinę aplinką, ar *kolektyvinį emocionalumą*.

Vis dėlto ne pamatinių metaforų skaičius yra pagrindinė radikali poezinė V. Kavolio sociologijos interpretacijos problema. Didžiausias abejones žadina ji pati: kiek pagrįsta teigti, kad V. Kavolis mąsto perdėm poetiškai, nors nei jo intencijos, kiek apie jas galima spręsti iš pažodinės mokslininko tekstų prasmės, nei jo vartojama kalba to nerodo? Tačiau, kad atsakytumė į šį klausimą, turime gilintis į epistemologinius radikalaus poetinio požiūrio, kurio atstovai visame kame mato metaforas, pagrindus.

Išvados

Vytauto Kavolio sociologijoje metaforos vaidina ribotą vaidmenį. Nė viename tyrime lauke nėra taip, kad poetiniai įvaizdžiai visiškai kontroliuotų mokslininko minčių

raišką ir pažintinių priemonių kūrimą bei naudojimą.

Lituanistinės studijos ir civilizacijų analizė yra bene poetiškiausi V. Kavolio tyrimo laukai. Pirmosiose metaforos daugiausia vartojamos kaip aiškinimo ir iliustravimo priemonės, o antrojoje – kaip pažinimo priemonės. Civilizacijų analizėje, remdamasis poetiniais principais, V. Kavolis kuria struktūros, energijos, tvarkos ir netvarkos koncepcijas, skirtas civilizacinėms tikrovės organizacijos ir disorganizacijos sampratomis analizuoti. Taip pat, apibūdindamas civilizaciją, jos organizaciją bei dinamiką, jis vartoja teksto metaforą.

Vienintelis būdas įveikti nepoetinius kalbos bruožus ir visą V. Kavolio sociologiją be išlygų paskelbti poetine yra tarti, kad sąvokos, kurios ir lemia minėtus bruožus, yra ne kas kita, kaip išplėtos metaforos ir kad net ir išplėtos jos išlaiko ryšius su savo metaforiškais ištakomis. Taip tarus atsiveria galimybė už bet kokių sąvokų ieškoti glūdinčių poetinių įvaizdžių.

Minėta galimybė pasinaudoja Algimantas Valantiejus, bene labiausiai iki šiol gilinęs į V. Kavolio sociologijos metaforiką tyrinėtojas. Pirmajame straipsnyje („Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologi-

¹ *Organizmo* paminėjimą tarp pamatinių Kavolio sociologijos metaforų kritiškai skaitytojas gali priimti nepatikliai. Juk *priežastinis aiškinimas* bei *sistemos pusiausvyros idėja*, kurie vaidina reikšmingą vaidmenį V. Kavolio neofroidistiniame požiūryje, atrodytų, aiškiai liudija ne organicizmo, bet mechanizmo naudai. Tokias abejones galima nesunkiai atremti nurodant, kad tik savo forma kavoliškoji neofroidistinio požiūrio kalba yra mechanisticinė. O jos turinys yra organicistinis. Bendrąją organicistinę pastarojo požiūrio orientaciją išduoda tai, kad teorinį jo pagrindą sudaro Talcotto Parsonso struktūrinis funkcionalizmas, kuris daugelio laikomas chrestomatiniu organicizmo pavydžiu. Apie V. Kavolio ir T. Parsonso santykį plačiau žr. Noreika (2011; 2015; 41–46).

joje“ (2005)) pripažinęs nepoetinių V. Kavolio kalbos bruožų neredukuojamumą į poetinį lygmenį, antrajame straipsnyje („Vytauto Kavolio *vaizduotės sociologija*“ (2011)) šios nuostatos atsisako. Visus nepoetinius V. Kavolio kalbos bruožus, kaip ir poetinius, jis kildina iš *dailės* metaforos.

A. Valantiejaus siūlymas *dailę* laikyti pamatine V. Kavolio sociologijos metafora nėra be trūkumų. Pirmia, siūloma abstrakčioji ekspresionistinė dailės samprata, kurioje nuvertinamas *turingys* (vaizdiniai ir prasmės) ir į pirmą planą iškeliami *forma* (meninės išraiškos priemonės), leidžia paaiškinti tik V. Kavolio vykdytus formalaus kultūros aspekto – meninės išraiškos ir

struktūrinių ryšių tarp prasmų ir patirties elementų modelių – tyrimus. O lietuvių išėivių mokslininkas gilinosi ir į turiningą kultūros dėmenį, nors kai kuriuose tyrimuose ir ne taip intensyviai kaip į formaliosios jos bruožus. Antra, postuluojuojant *dailę* kaip vienintelę pamatinę V. Kavolio sociologijos metaforą, nesugebama adekvačiai įvertinti teorinės jos įvairovės. Be abejo, šie trūkumai nėra neįveikiami. Juos pašalinti būtų galima išplečiant A. Valantiejaus siūlomą dailės sampratą, kad ji apimtų ne tik *formą*, bet ir *turingį*, taip pat, be *dailės*, pamatinėmis Kavolio sociologijos metaforomis pripažįstant dar tris poetinius įvaizdžius – *mechanizmą*, *dramą* ir *organizmą*.

LITERATŪRA

Brown, Richard H. 1977. *A Poetic for Sociology: Toward a Logic of Discovery for the Human Sciences*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

Kavolis, Vytautas. 1964a. „Art Content and Social Involvement“, *Social Forces* 42 (4): 467–472.

Kavolis, Vytautas. 1964b. „Collective Anxiety as Artistic Inspiration“, *Journal of Human Relations* 12 (4): 459–465.

Kavolis, Vytautas. 1965. „Art Content and Economic Reality“, *The American Journal of Economics and Sociology* 24 (3): 321–328.

Kavolis, Vytautas. 1972. „Sistemų darbas *Pelenės žaisme*“, *Metmenys* 23: 65–76.

Kavolis, Vytautas. 1970. „Images of Young People in Soviet Lithuanian Literature“, *Lituanus* 16: 38–48.

Kavolis, Vytautas. 1973. „Literature and the Dialectics of Modernization“ in Joseph P. Strelka (ed.) *Literary Criticism and Sociology*. University Park, London: The Pennsylvania State University Press: 89–106.

Kavolis, Vytautas. 1984. „Histories of Selfhood, Maps of Sociability“ in Vytautas Kavolis (ed.) *Designs of Selfhood*. Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press: 15–103.

Kavolis, Vytautas. 1985. „Civilization Analysis as a Sociology of Culture“, *Sociological Theory* 3: 29–38.

Kavolis, Vytautas. 1989. „The Madhouse in Exile and in Soviet Lithuania“, *Lituanus* 35: 32–42.

Kavolis, Vytautas. 1992. *Vyrai ir moterys lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.

Kavolis, Vytautas. 1994a [1963]. *Žmogaus genezė: Psichologinė Vinco Kudirkos studija* kn. Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1994b [1968]. *Nužemintųjų generacija: Egzilio pasaulėjautos eskizai* kn. Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1994c [1986]. *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai* kn. Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

- Kavolis, Vytautas. 1994d [1991]. *Epochų signatūros* kn. Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.
- Kavolis, Vytautas. 1994e [1992]. „Egzilio rašytojas“, *Metai* 3: 108–114.
- Kavolis, Vytautas. 1995a. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
- Kavolis, Vytautas. 1995b [1969]. „Revoliucinės metaforos ir neaiškios asmenybės“ kn. Vytautas Kavolis. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos: 23–47.
- Kavolis, Vytautas. 1995c [1971]. „Revizionistinė etika, postkonvencinė moralė“ kn. Vytautas Kavolis. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos: 109–127.
- Kavolis, Vytautas. 1995d [1970]. „Socialinė avangardinių kultūrų psichologija“ kn. Vytautas Kavolis. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos: 128–153.
- Kavolis, Vytautas. 1998a [1979]. „Struktūra ir energija: civilizacijų analizės perspektyvos link“ kn. Vytautas Kavolis. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos: 153–182.
- Kavolis, Vytautas. 1998b [1974]. „Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas“ kn. Vytautas Kavolis. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos: 183–214.
- Kavolis, Vytautas. 1998c [1985]. „Civilizacijos analizė kaip kultūros sociologija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 9–20.
- Kavolis, Vytautas. 1998d [1979]. „Maišto modeliai“ kn. Vytautas Kavolis. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos: 215–241.
- Kavolis, Vytautas. 2001 [1995]. „Samprotavimai apie kultūrų rišlumą“ kn. *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos. T. I.* (sud. Antanas An-drijauskas). Vilnius: Vaga: 89–103.
- Lilienfeld, Robert. 1971. „Review: *Artistic Expression – A Sociological Analysis* by Vytautas Kavolis“, *Journal of Aesthetic Education* 5 (3): 194–197.
- Mills, Charles Wright. 2000 [1959]. *The Sociological Imagination*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Musteikis, Antanas. 1971. „Meno sociologija“, *Aidai* 1: 41–44. Prieiga internetu: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=97&Itemid=56.
- Nisbet, Robert. 1976. *Sociology as an Art Form*. London, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Noreika, Alvydas. 2011. „Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija“, *Filosofija. Sociologija* 1: 65–72.
- Noreika, Alvydas. 2015. *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Peacock, James L. 1969. „Review: *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. By Vytautas Kavolis“, *Social Forces* 47 (4): 513.
- Valantiejus, Algimantas. 2005. „Poetinė pažinimo kalba Vytauto Kavolio sociologijoje“ kn. *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*. (sud. Ramutis Karmalavičius). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: 40–68.
- Valantiejus, Algimantas. 2011. „Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija“, *Athena: Filosofijos studijos* 7: 78–111.
- Ziolkowski, Theodore. 1969. „Review: Vytautas Kavolis. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*“, *Books Abroad* 43 (4): 606.

ABSTRACT

METAPHORS IN VYTAUTAS KAVOLIS'S SOCIOLOGY

This article deals with the question of what place do metaphors hold in Vytautas Kavolis's sociology. By following Lithuanian researcher Algimantas Valantiejus, who first inquired into the question, it is asked whether Kavolis's sociology is poetical entirely, or do the poetical means of expression play a limited role in it. It is argued that the last case is involved. Poetical images do not overly control the sociologist's expression of thoughts and his construction and use of means of cognition in any of his field of research. It is stated that the only way to overcome the non-poetical features of Kavolis's language and to declare his sociology poetical in nature is to presuppose that all scientific concepts are but developed metaphors and that they never lose relationships with their metaphoric origins. An acceptance of such a presupposition opens the possibility to look for poetical images behind any abstract concepts. It is stated that Valantiejus uses this possibility in poetizing the overall sociology of Kavolis. According to him, all non-poetic features of its language, as well as poetic ones, have their origins in the metaphor of painting. It is argued that Valantiejus's choice of the fundamental metaphor of Kavolis's sociology has shortcomings. The image of painting cannot explain the whole scope of Kavolis's sociological research and the variety of its theoretical presuppositions adequately. It is stated that these shortcomings can be easily eliminated by expanding Valantiejus's conception of painting and by including three additional poetical images into the list of the fundamental metaphors of Kavolis's sociology – mechanism, drama and organism.

Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: alvydasn@gmail.com